

ЕКЗИСТЕНЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ У ПРОЗІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА

У статті йдеться про екзистенційне осмислення реальності у прозі Володимира Малика (1921–1998). Головну увагу зосереджено на оповіданні «Маня», в якому розповідається про події 1932–1933 років в Україні, наголошується на прагненні автора закодовано подати життєві реалії голодних літ в інших творах.

Ключові слова: голод, екзистенційне осмислення, художня реальність, життєві реалії, проза.

В статье идет речь об экзистенциальном осмыслении реальности в прозе Владимира Малика (1921–1998). Главное внимание сфокусировано на рассказе «Маня», в котором идет речь о событиях 1932–1933 годов на Украине, актуализируется стремление автора закодированно представить жизненные реалии голодных лет в других произведениях.

Ключевые слова: голод, экзистенциальное осмысление, художественная реальность, жизненные реалии, проза.

The article is about the existential understanding of reality in the prose by Volodymyr Maluk (1921–1998). The main attention is focused on the short story “Manya”, which describes the events of 1932–1933 in Ukraine.

Keywords: hunger, existential reflection, art, life’s realities, prose.

Ім'я письменника Володимира Кириловича Малика (справжнє прізвище Сиченко, 1921 – 1998), лауреата премій імені Лесі Українки, Григорія Сковороди, фонду Тараса Шевченка добре знане нині в Україні та за її межами, і знане насамперед як автора творів на історичну тематику. Як відомо, історична дійсність є тією доброю можливістю, де погляд на сучасні події проектується через давно минулі. І таких прикладів багато дає світова й українська література. Чому той чи той письменник звертається до історичних подій? Чому Володимир Малик, який довго літ працював у школі, викладав українську мову й літературу, звернувся до історичної тематики і насамперед у творах для дітей. Відповідь дають самі ці книги і їхні головні персонажі: про вагажка опришків Олексу Довбуша „Чарівний перстень” (1959), про Устима Кармалюка „Месник із лісу” (1962), про хлопчика-партизана „Червона троянда” (1963), про силача Кожум'яку „Микита Кожум'яка” (1967). Символічно й містко сьогодні звучить думка Б. Чайковського із вступного слова до книги „Червона троянда” (К., 1970), куди увійшли разом ці тексти, хоч раніше були надруковані окремими книгами: „минуле й сучасне оживало під пером молодого поета, переливалося в сумний сюжет героїчної казки-легенди” [6, 8].

Оте *минуле й сучасне*, на наш погляд, було в письменника невіддільним. Педагог за фахом і покликанням відчував велику потребу виховання майбутнього України через

минувшину, через історичну правду, закорінену в художню форму. Бо сказати художнє правдиве слово про сучасність не давала змоги соціалістична доба з її міфом соцреалістичної літератури із принципом партійності. Тому слова зі щоденника Володимира Малика закріплюють нашу думку про спрямування його текстів: „Всі мої найголовніші твори я написав з однією метою – виправити духовний хребет нашого народу” [7, 50]. Отже, історична тема була для письменника інакомовною формою пробудження свідомості, формою виховання у найвищому сенсі. І все-таки інакомовною формою.

І ось 1993 року в газеті „Лубенщина”, що виходить у місті Лубнах Полтавської області, в чотирьох номерах друкується спогад Володимира Малика під назвою „Маня” із позначкою „До 60-річчя голодомору в Україні”. Підзаголовок „спогад очевидця” стверджує документальність, фактографізм, реальність написаного.

А потребу езопової мови майбутній прозаїк відчув ще в дитинстві. І цей свідомий вибір керував ним усе життя. Він говорив до читачів слово істини про минуле, а вчив читати між рядками. Перший факт езопової мови засвідчує сам автор у спогаді „Маня”, згадуючи своє оповідання, написане в шкільному віці про немовбито голод у Туреччині. Хоча насправді це були особисті враження в рідному селі, але про які не інакомовно, а прямо розповів уже в спогаді. Дванадцятилітнім підлітком Володимир отримав їх у селі Новосілках теперішнього Макарівського району, а тоді Бишівського, що розташоване неподалік від Києва: „Саме в травні 33-го і трапилася та жахлива подія, типова для того страшного часу, про яку я й хочу розповісти, поки живий, бо був її безпосереднім свідком” [2].

Нині багато надруковано, сказано про трагічні 1932 – 1933 роки. Але 1993 р., лише у 60-ліття трагедії, вперше широко зазвучало на радіо, було надруковано в пресі про голодомор 30-х років. Відомий письменник Володимир Малик своїм спогадом узявся також розповісти про пережите й недовомлене, допомогти сучасникам осягнути причини голодного лихоліття, щоб одні відкрили для себе страшну правду, інші погодилися її визнати, ще інші – зрозуміти, чому на родючих землях України пішли з життя мільйони з голоду. Характерні в спогаді узагальнення, вони не випадкові, влучні, бо письменник завжди дуже вимогливо ставився до слова. У короткій преамбулі до спогаду він пише „Пік голодомору 1933-го року, штучно організованого сталінською клікою, припав на квітень – травень, коли померла голодною смертю переважна більшість приречених. (...) Люди тихо гинули в своїх хатах, на полях, на вокзалах, на вулицях. (...) Вся тодішня Україна являла собою величезний цвинтар: за рік померло від 7 до 10 мільйонів чоловік, тобто кожний третій або четвертий з тодішнього 36-мільйонного населення або майже вдвічі більше, ніж забрала за чотири роки Велика Вітчизняна війна з фашизмом”. ” [2, 51]. Підсумовує фразу письменник-історик, який писав свої історичні твори на глибокому вивченні, а отже, і знанні історії, такими словами: „Більшого лиха Україна не зазнавала за всю тисячолітню історію” [2, 51].

Спогад очевидця названо „Маня”. Але письменникові недостатньо розповісти лише про Маню, про те, що з нею сталося в травні 33-го. Він прагне ширше подати обставини всенародного лиха. Тому спочатку оповідає про те, „як організувався голодомор, щоб сучасному читачеві була ясна, зрозуміла причина його” [2, 51]. Розповідь буде на прикладі рідного села Новосілки, говорить про те, що сам пережив, що сам бачив. Він оче-

видець. Він свідок. Передбачаючи, що можуть сказати, що це спогади дитячі, Володимир Малик згадує, що йому тоді йшов 12-й рік, він ходив до п'ятого класу, „був відмінником, писав вірші, мріяв стати поетом, багато читав, слідкував за київською та московською пресою, самотужки сконструював детекторний приймач і слухав радіо. Словом, я був на свій вік досить розвиненим підлітком, піонером” [2, 51]. Далі автору видається необхідним і переконалим для читача подати факти, які вели до голоду, і він наводить їх знову ж таки на прикладі свого села: 1. про *першу заповідь* держави – хлібозаготівлю (план був такий, що забрано з колгоспів було практично все, лишився лише посівматеріал). План хлібозаготівель колгоспники виконали в серпні 1932 року. На зароблені трудовні отримали всього по 300 грамів зерна. (Наступного дня Володимирів батько повіз його змолоти на борошно; а коли вибирали зерно в селян уже в рахунок зустрічного плану, та борошно, на щастя, в них не взяли, що й порятувало сім'ю). 2. Лозунг *про виконання зустрічного плану* хлібозаготівлі, за яким хлібороби добровільно-примусово повинні були здати ще один план хліба. І повезли зерно в район. Але постала проблема, а що ж сіяти? Володимир Малик описує довгі валки, які тяглися в район під лозунгами на червоному полотнищі „Зустрічний план – виконаємо”. 3. Незабаром прийшла з району нова депеша головам колгоспів і сільрад *про другий зустрічний план*. Але брати вже не було чого, і правління колгоспу заспокоїлося: „Думали – обійдеться. Мовляв, на нема і суду нема” [2, 51]. Але з Бишева приїхав уповноважений – начальник міліції і сказав коротко „Треба взяти хліб. (...) Забрати приховане у куркуля, підкуркульника, в одноосібника! Організуємо бригади, візьмемо шупи, бо хліб може бути закопаний! Треба викачати все, що можна!” (...) А що куркулів, підкуркульників та одноосібників у селі вже майже не було, то заходили до всіх підряд” [2, 51]. Аналогічна методика вибирання зерна й усього їстівного в 30-ті роки була по всій Україні, що зафіксовано в свідченнях очевидців, художньо трансформовано в творах письменників, побудованих на розповідях тих, хто зазнав трагедії голодомору.

Володимир Малик оповідає, як люди шукали вихід, щоб вижити: „багатьох порятували наші ліси, річки, луки, хто був меткіший, назбирав жолудів, горіхів, намаринував опеньок... Навесні ловили рибу, видирали пташині гнізда. (...) гірке коричневе борошно з жолудів мати підмішувала в товч для свині, тепер же – в тісто для млинців. Були вони темні, гіркуваті, але як виручали нас у лиху годину!” [3].

„Ще в той старший рік я помітив, що найдуже від голоду постраждали багатодітні сім'ї” [3]. Маня була однією з представниць із багатодітної сім'ї. Автор пише, що з Манею (8 чи 9 років) та її старшенькою сестричкою Нюською (12 років) вони часто гуляли на вулиці, Маня голодна заходила до них, і мама, що могла, давала голодній дитині. Картини дитячої солідарності зворушливі. В спогаді вони написані в кращих реалістичних традиціях.

Майбутній історик найсильніше враження 1933 року отримав через переживання факту загибелі знайомої людини, такої, як і сам, дитини. І в цих сценах свого спогаду він не пожалів читача, як моторошний випадок не пожалів його. Граючись із дитьми у піжмурки, вирішив сховатись у куці бужку на городі в Мані. Коли підбіг і розгорнув віти, то побачив, що: „посеред уща, на сухому паліччі, стриміла відрубана голівка Мані. Чорні коси – в крові, оченята заплочені. Довкола снують зелені мухи” [4]. Він страшно закричав, збіглися люди, а в хаті знайшли матір і старшеньку Манину сестру, які сиділи

край столу із збожеволілими очима. Як пише Малик, „в печі, потріскуючи, палахкотів вогонь. Я заглянув – і обімлів. Це був ще один страшний для мене удар. Біля вогню стояв чавун, а в ньому – варилися повідрубвані дитячі ручки та ніжки, що стирчали аж під звід печі” [4].

Уже будучи в шостому класі, тобто восени 1933 року, Володимир „написав оповідання, в якому змлював голод. Але не в нас, бо вже розумів, що про нас писати не можна, а в „нешасній”, „голодній” Туреччині, в Стамбулі”. В спогаді „Маня” автор згадує одну зі сцен оповідання: „На одній з вулиць того великого і ніколи не бачено мною міста доведений голодом до напівбожевілля турок порпається в купі кінського помету і визбирує неперетравлені зернятка...” [4]. Таким чином у школярському оповіданні Володимир відтворив одне з вражень 33-го; про нього пише в спогаді: коли він гнав корову з пасовиська, то „на роздоріжжі побачив сусіда, Андрія Рябовола... (...) Це був сімнадцяти- чи вісімнадцятирічний парубок незвичайної сили. Ноги – як стовпи, руки – як довбешки, шия – хоч обіддя гни. (...) Але я придивився – босі ноги пухлі, з виразок на підйомах сочиться сукровиця, обличчя жовте, брезкле. Сидить він над купою свіжого помету і визбирує з нього неперетравлені зернята. Я скривився. Невже людина може дійти до такого стану?” [3].

Оповідання про голод у Туреччині учителька помістила до шкільного рукописного альманаху, згодом Володимир прочитав його в сільбуді перед односельцями. Зрозуміла їхня реакція: „люди плакали, хвалили автора”, вони впізнавали своє життя.

Правда, автор отримав добрий урок за езопову мову: незабаром батька викликали до сільради, там погрозили Соловками, бо хоч пише малий, та на Соловки, до білих ведмедів заgrimить батько. А про Соловки тоді вже Володимир знав: „Я (...) вже добре знав і про ПГУ, яке кілька літ тому, коли я ще був у першому класі, забрало мого першого вчителя (...) „за СВУ”, чув і про Соловки, і про білих ведмедів. Про все це багато говорилося тоді в селі” [5].

В спогаді автор пише про „Торгсини”, тобто „Торговлю с иностранцами”, що діяли в голодні роки, „де за золото можна було купити і борошно, і ковбасу, і шоколад. Тільки, де ж те золото у селян? – запитує автор і сам відповідає: – Хіба що виймали у жінок з ушей сережки...” [3]. Як свідчать очевидці, в „Торгсинах” золото скуплялося за безцінь, голодні, аби вижити, здавали його, не торгуючись.

У спогаді Малик ставить запитання, яке ставлять багато хто, чи знала влада, що діялося в Україні, а отже, чи лежить на ній відповідальність за причини й наслідки? Письменник наводить самоочевидний факт: „В 1975 році, під час Тижня української літератури на Полтавщині, мене з групою письменників (П. Усенко, А. Хорунжий, В. Березінський, Д. Косарик) послали виступати в південні райони області. Коли ми зійшли на станції в Козельщині, Дмитро Косарик, найстарший серед нас раптом сказав: „Ой, який пам’ятний мені цей перон! (...) Весною 33-го я звідси, після гостин у матері, мав їхати до Херсона. Вийшов на перон – лежить повно людей, мертвих і ще живих. Голодні тягнулися до станцій в надії поїхати кудись, знайти шматок хліба. Та дні їхні вже були полічені... Раптом з півдня підходить блискучий „правительственный” поїзд. (...) відчинилися двері розкішного вагона – і появився Молотов. Я не міг помилитися. (...) Він ступив на приступець – і зупинився: побачив мертвих і вмираючих, що покотом лежали на землі.

Обвів поглядом перон, привокзальну площу – і позадкував назад, у вагон” [4]. Малик продовжує Косарикову розповідь: „А коли я приїхав до Херсона – то ахнув: у трюми чужоземних кораблів з елеваторів золотими струменями текла добірна пшениця. І це в той час, коли одного – двох кораблів досить було б, щоб урятувати від смерті сотні тисяч людей!” [4]. Косариків висновок і в той же час і Маликів, що якщо „Молотов бачив голодомор на власні очі, то не міг він, голова Уряду, приховати трагедію власного народу від „вождя і генія всього людства!” [4]. Цим фактом автор сповіді викриває міфологему про те, що верхівка влади не знала про справжній стан речей в Україні. Знала, і сьогодні цей факт уже не викликає сумніву.

Як бачимо, в спогаді очевидця Володимир Малик заклав набагато більше, ніж особисті враження моторошної дійсності в його рідному селі. Це й авторські узагальнення людської екзистенції, спостереження інших, це погляд з відстані років – виважений, розсудливий: „Не хочу зараз обвинувачувати нікого. Історія вже давно назвала винуватців трагедії. (...) Хочу одного – щоб ніколи більше не повторилося те лихо на нашій щедрій землі...” [5].

Але враження озивалися в різних творах письменника.

В передньому слові до книги „Червона троянда” Богдан Чайковський пише історію написання Володимиром Маликом *віршованої* казки-легенди „Журавлі-журавлики”: „Одного сонячного травневого дня з села Новосілок, що на Бишівщині, їхав путівцем на велосипеді молодий чоловік. Він поспішав у сусіднє село до школи, де вчителював...” [6 : 6]. А далі буде зустріч із хлопчиком, який щипав щавлик. Творче асоціативне мислення письменника трансформує цей образ в образ журавлика. В книзі, надрукованій 1970 р. Богдан Чайковський не міг точніше сказати, який це був час, чому хлопчик щипав щавлик. І от у книзі Івана Козюри та Валерія Козюри „Володимир Малик: життя і творчість”, надрукованій 2003 р. цей час конкретизується: „Спекотного травневого дня 1947 року, який після безсніжної, морозної зими не віщував нічого доброго селянському серцю, з села Новосілки, що в Макаріївському районі на Київщині, виїхав велосипедом молодий чоловік. Шлях лежав у сусіднє село, до школи, де він учителював” [7 : 12]. Отже, це була голодна весна 1947 року, а Володимир Малик їхав велосипедом у Ясногородську школу. Побачив хлопчика над яром, що дивився сумно в долину і жував щавлик. Прикметно, що саме художня трансформація голодної дитини в журавлика була першим публічним представленням письменника книгою, а саме 1957 року. Реальна ситуація голодно 1947 року зреалізувалася в екзистенційне осмислення життєвих реалій у жанрі казки-легенди з часу татарсько-турецьких набігів, в образах-символах звільнення від неволі, мужніх вчинках; символічно, що звільнення в творі пов’язане з молодими персонажами. Напевно, після оповідання 1933 року в шкільному віці про голод у Туреччині казка-легенда „Журавлі-журавлики” була другим твором, що містив елементи езопової мови, але набагато глибше закодованої.

Перший прозовий твір письменника – повість „Чорний екватор” (1960). В ній ідеться про повстання народу Кенії проти англійських колонізаторів. Дія твору відбувається в далекій від України часопросторовій системі координат, але його спрямування, безперечно, має узагальнюючий характер, проєктуються на реалії України. Потім будуть інші твори, що стануть знаковими в його творчій долі: „Посол Урус-шайтана” (1968), „Фірман

султана” (1968), „Чорний вершник” (1976), „Шовковий шнурок” (1977), які разом складуть тетралогію „Таємний посол” і будуть перекладені на багато мов світу, міститимуть багато підтекстів, нестимуть актуальні на всі часи думки, уроки, настанови, хоч розповідатимуть про XVII століття.

Як літописцю „Повісті врем’яних літ” чи авторові „Слова о полку Ігоревім”, Маликові болілі історичні помилки. В щоденнику він зафіксував: „Як же не пощастило нам з нашою історією. В першу чергу через князівські міжусобиці, а по-друге, через Батигеву навалу та наше геополітичне становище у відкритих всім вітрам степових просторах. Та й на вождів нам не пощастило...” [7 : 51]. Тому невипадковими темами творів є такі, що подають уроки помилок і поразок, а водночас і мужності та звитяги: князівські міжусобиці і невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря на половців у романах „Князь „Кий” (1982) та „Черлені щити” (1985); трагедія, спричинена ордою Батия і боротьба з нею в романі „Горить свіча” (1992), доба в Україні Катерини II в романі „Чумацький шлях” (1993). Як слушно зазначає В. Козюра, історик і літератор, „саме в такі історичні часи доля випробовує націю на злам...” [7 : 51].

Розуміємо, що образи гіркого безхліб’я автор черпав із пережитого в XX ст. й художньо трансформував у давні часові виміри. Як-от, наприклад, у романі „Чумацький шлях” Катря з недолі йде на гіркий наймитський хліб, бо „нічого їсти і в хаті нічим протопити...” [1 : 4]; утікачі з полону в татаро-монгольську добу в романі „Горить свіча” виживають, і їхній досвід виживання нагадує розповіді очевидців з голодних літ XX ст. : „Добриня мовчки попростував у туманний ранковий степ. Та не відійшов і на сотню кроків, як раптом побачив на витолоченій траві залишки розчленованої на шматки кінської туші. Кращі шматки м’яса були кимось вирізані і забрані, але залишилися голова, ноги та тельбухи. Зверху лежало велике блідо-рожеве серце...” [1 : 391]. Чи такий приклад: „Харчувалися переважно дичиною і рибою, якою аж кишіли довколишні степи, гаї, байраки, ріки та озера [1 : 414]. А хто повертався до зруйнованого ординцями Києва, „а таких небагато, той волів жити на Подолі. Поряд ліси, луги, Дніпро, а в них – дичина, риба. Є чим прогодуватися...” [1 : 424].

Про причини поразок, хто в них винен, говорять прості челядники в романі „Горить свіча”: „Князі! Князі винні! Одні вони! Не вміли, не хотіли, свою шкіру рятували – потікали аж у Польщу або в Литву! І на Калці не дійшли згоди, і нині не об’єдналися! Коли б мав силу, то зібрав би їх усіх до купи, зв’язав би жужмом однією вірвовкою – та й шубовснув у Дніпро! Бо одно лихо від них!...” [1 : 426]. З історичної минувшини говорить автор віще й глибоко символічне слово, яке актуальне й нині: „Отже, народ правильно розібрався з тим, що сталося, глибоко розуміє, що не велика сила Батиева, хоч вона і справді велика, а князівський розбрат і нерозум, честолюбство і скнарість поділили могутню країну на князівства, уділи, вотчини, не дозволили купно стати проти страшного ворога і призвели всіх до загибелі” [1 : 426]. Узагальнюючі слова проєктуються на всі найбільші поразки, в тому числі й у XX ст.

В останньому інтерв’ю, даному газеті „Зоря Полтавщини” від 1 липня 1998 р. на запитання журналістки Лідії Віцені Володимир Малик про те, що пише, відповів: „Поки були сили, задумав роман про наше криваве, страшне 20-те століття, але встиг написати лише першу книжку і розпочати другу... А тепер обсідають хвороби, гаснуть сили,

опускаються руки...” [7, 153]. Отже, пишучи про далекі історичні епохи, автор мав намір написати вже не езоповою мовою, а правдивою прямою про „криваве, страшне 20-те століття”. Вочевидь, там планувалося багато сказати про те, що в історичних романах мовилося між рядками, інакомовно, про що частково в стилі мемуаристики оповілося в спогаді-сповіді „Маня”. Час незалежної України вже працював для такого авторського одкровення, але життя людське, на жаль, не безмежне. Тому знаковими для нас також є і такі слова Володимира Малика з останнього інтерв'ю: „Раджу всім: працюйте, поки бурхає серце у грудях, думка думку наздоганяє в голові, очі блищать бадьорістю, бо коли закриється книга життя, то вже пізній час для творчості. Встигнути б переглянути написане і поправити якесь неточне чи недолуге слово або речення...” [7 : 153].

Отже, проза Володимира Малика – письменника і педагога – потребує уважного прочитання, дешифрування його закодованих смислів, осмислення екзистенційного авторського світоуявлення і художнього відтворення. Цей напрям у дослідженні спадщини письменника мало вивчений і тому перспективний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малик В. К. Горить свіча: Роман /В. Малик. – К.: Укр. письменник, 1992. – 431 с.;
2. Малик В. Маня: Спогад очевидця/ В. Малик // Лубенщина. – 1993. – № 51. – 25 травня;
3. Малик В. Маня: Спогад очевидця/ В. Малик // Лубенщина. – 1993. – № 52. – 27 травня;
4. Малик В. Маня: Спогад очевидця / В. Малик // Лубенщина. – 1993. – № 53. – 29 травня;
5. Малик В. Маня: Спогад очевидця / В. Малик // Лубенщина. – 1993. – № 54. – 3 червня;
6. Чайковський Б. Чарівник з Лубенщини // Малик В. Червона троянда / Б. Чайковський. – К.: Веселка, 1970. – С. 5 – 10;
7. Уроки Володимира Малика: Сучасники про письменника і його творчість. – Полтава, 2005. – 156 с.